

ТОЛЕРАНТНОСТТА КАТО ЦЕННОСТ В ПОЛИТИЧЕСКОТО ОБЩУВАНЕ

Вихрен Бузов

В историята на европейската философска и политическа мисъл и толерантността традиционно се разглежда като морална ценност, произтичаща от либералния дух и индивидуалистките идеи на Новото време, макар идеята да е доста по-стара (ДЕНКОВА, Л. и др. (съст.), 2002). Тя е свързана с утвърждаването на човешката свобода като същностно право на личността, както и с борбата за определени колективни права. Толерантността към чуждото мнение се схваща като основа на плуралистичната демокрация. Различни политически организации представят многообразието от интереси в обществото в условията на равенство пред закона, равноправно съревнование и взаимно призната легитимност. Всяко ограничение на толерантността е свързано с ограничаване на плурализма и демокрацията.

Това разбиране се пренася естествено и върху международните отношения. Целият XX век е свързан с опити за изграждане на ефективна система за международна сигурност, която да гарантира признаване на многообразието от интереси на страните и тяхното равноправие като субекти на международното право. С най-голяма стабилност тя се характеризира в епохата на разделение на света на две противоборстващи системи, но се основава на силата, а не на толерантността.

В началото на XXI век съвременният свят е доминиран само от един такъв център, а идеята за толерантността се използва за най-различни цели – идеологични в повечето случаи. Нетърпимостта се свързва така тясно с нея, че се появяват конфликти в името на защита на човешките права, признаването на малцинствата и налагането на плуралистичната демокрация. Може ли тя да служи като оправдание за агресия, за разрушаване на национални държави? Не е ли това противоречие с нейното собствено съдържание? В следващите редове ще се опитам да покажа, че един анализ на толерантността не като абстрактна морална ценност, а като комуникативна норма, може да обясни и дори да обоснове всички употреби и злоупотреби

с нея. Ще разгледам толерантността като норма в дискусиата с оглед на това, че именно в тези игрови условия се разкрива нейната двойственост – при гарантиране на равнопоставяне да осигурява доминацията на една от страните, налагане на нейните собствени интереси и цели.

По своята същност аргументацията винаги е насочена към аудитория – към опоненти или публика. Затова тя се развива като средство за утвърждаване на определени тези в условията дискуссия. Ние непрекъснато сме ангажирани в дискусии – явно или неявно, пряко или непряко – дискутираме във всекидневие, в политиката и в социалните институции, в науката – с конкурентните идеи и научни общности, в дискуссия ни въвличат медиите и дори произведенията на изкуството. Международните отношения най-често влизат във формата на дискусия. Общуването между културите, което ражда развитие и прогрес в мащабите на цялото човечество също има такава форма. Основната човешка потребност – от себеутвърждаване и себеизразяване се реализира именно в тези състезателни условия.

Традиционните схващания за същността на дискусиата разглеждат толерантността като основно изискване към участниците в нея. Тя се идентифицира с търпимост към мнението на другия, с признаване основателността на неговата позиция, гарантиране на равнопоставяне при размяната на аргументи и търсенето на решение, с поощряване на плурализма на гледни точки. Но има известна разлика между толерантността и действителното уважение към чуждото мнение, което предполага намирането на перспектива за неговото приемане. Толерантността може да бъде и най-често прикрито е презрителна, тя изразява позиция на силата или поне претенцията за такава.

Могат да бъдат разграничени две гледни точки за същността на дискусията – традиционна (класическа) и нетрадиционна (некласическа). Те се различават съществено по вижданията за целите, задачите, предпоставките и средствата при провеждането на дискусии (БУЗОВ, В., 1998, 117–121). Ако приемем, че нормите на всяка дискусия се определят от нейните “логос” и “етос” (MARCISZEWSKI, W., 1994, 56–63), тези две позиции се разминават значително и в тяхното разбиране.

Норма на дискусиата е правило за поведение, което определя нейната състоятелност и значимост като тип социално общуване. Нейното нарушаване води до невъзможност да се осъществи дискусията в рационална форма. Нормите могат да бъдат разделени на логически, морални и комуникативни. Толерантността може да бъде отнесена към вторите и към третите, доколкото се приема за условие за всяко равноправно общуване.

С делото на великите антични мислители Платон и Аристотел е свързана класическата концепция за дискусиата. Според нея страните се стремят към установяването на истината, към отстраняване на погрешните становища и налагането на една теза, която се приема след колективно доказване, защото носи печата на абсолютното знание и общото съгласие. Участниците в дискусиата трябва взаимно да признават истинността на използваните доводи и логическата коректност на опроверженията, да са готови да достигнат съвместно до и да се съгласят с единствено истинния резултат. Умишленото използване на грешки в доказателството, на психологически уловки и реторически похвати от софистичен тип в спора се преценява като нечестно и подлежи на разобличаване. Единственият образец на рационална дискусиа е колективното изследване в търсене на истината от типа на конструкцията на общуването в Платоновите “Диалози”. Допуска се, че съществува само една истина, която несъмнено е известна на Сократ и тя може да бъде разкрита в противопоставянето на позиции чрез постепенно приближаване към нея. Къде се проектира изискването за толерантност в този модел?

Тя се изразява в готовността на всяка от страните да допусне другата да изрази своята гледна точка като внимателно разгледа представените аргументи и прецени тяхната основателност и тази на тезата с оглед на тяхната близост до истината. Толерантността означава признаване на различията и търпимост към чуждото мнение, дори да смятаме, че то е плод на заблуда, грешка или незрялост. Всеки от участниците в дискусиата е убеден в своята правота, но също така е склонен да допусне другия да изрази своята позиция в името на общите изисквания за справедлива и честна игра.

Изискването за толерантност се реализира в най-чист вид в обучението или в подобните на него ситуации. Тогава то има дидактически характер. Преподавателят “знае” истината, крие отговорите на въпросите, насочвайки към тях и в същото време дава възможност на обучаемия да търси, да бърка, с цел да тренира своите мисловни способности. Истината е по някакъв начин скрита или замаскирана от него, задачата е да бъде намерена. Това не е действително творческо търсене, при което не са известни средствата и самата цел дори няма ясни очертания. Дидактическата дискусиа, поне в установената европейска традиция, има до голяма степен имитативен характер. Тя няма нищо общо с действителното изследване, нито успешно стимулира към него.

Идеята за толерантна дискусиа е плод на сравнително късно културно и интелектуално развитие. Тя е неразривно свързана с победоносния ход на

либералните ценности в периода на Новото време. Често обаче има характера на презрителна толерантност, чрез която се реализира доминация на едната страна над другата. Тя е възможност, която западната култура високомерно предоставя на другите, за да демонстрират своето своеобразие и богатство, макар да е ясно, че тази култура е единственият достоен образец за подражание с нейните ценности плуралистична демокрация, пазарна икономика и равенство пред закона. Плурализмът на културите, дълбоките различия между тях, са обективна реалност. Толерантността е правило за справедлива и честна игра, която една от тях, именно западната, се опитва да наложи на останалите, за да притъпи критичната им реакция в стремежа си да ги унифицира и подчини. Това правило има потенциала да бъде представяно за нова ценност, на която останалите би трябвало да бъдат първо обучени. Нека си спомним как в началото на годините на прехода бяхме посещавани от всевъзможни радатели на толерантността към малцинствата, към “различните” в най-общ смисъл, като те идваха от страни, които в по-голяма част от историята са потъпквали по всевъзможен начин правата на въпросните “различни”.

Но в действителност икономическата мощ и силата остават оръжия, които не признават никаква толерантност и други подобни абстрактни зальгалки. Те подчиняват планетата на един тип ценности и един тип култура с либерален характер, в която оцеляването е въпрос на естествен подбор. Ако някой не може да се приспособи към съревнованието, това си е негов личен проблем и той може да получи санкция от всякакъв вид. Само силният има самочувствието да се прави на толерантен в разглеждания смисъл.

Можем да обобщим, че класическият модел на дискусиата и така интерпретираното изискване за толерантност водят към догматизъм и “културен империализъм” (BOUZOV, V., 1998). Догматизмът означава ангажимент да се признае само една истина, без да има достатъчно основания за това. Културният империализъм предполага налагането на една култура над останалите. “Американизацията” на света е пример за това. Толерантността не е пречка, а предпоставка в тази посока, независимо от факта, че американците са склонни да се представят като нейни жертви (БЪЮКЕНЕН, П., 2003). Плод на това разбиране на толерантността е и страховитият модел на “сблъсъка на цивилизациите” С. Хънтингтън, в който “Западът” се оказва сам срещу всички останали “цивилизации”, които му завиждат за мощта, богатството и не приемат неговата култура (ХЪНТИНГТЪН, С., 1999). Синдром на подобен тип мислене е и идеологичното обяснение на пораждането на

глобалния тероризъм, разпространявано от американските политици и подчинените им медии.

Нетрадиционният модел на дискусиата ни отвежда към работите на Карл Попър. Той отхвърля претенцията, че в нея трябва да се преследва обосноваването на една единствена истина. Дискусиата няма “общи рамки”, които страните са задължени взаимно да признаят (POPPER, K., 1987). Колкото по-големи са различията между тях, толкова по-плодотворна може да бъде тя. В рационалната дискусиа нищо не е поставено извън критическата проверка. Страните трябва да подложат на критика своите и чуждите позиции, тези и аргументи. Противопоставянето на максимално различни мнения води до взаимна полза и обогатяване. Европейската култура е плод на такъв сблъсък на различни “общи рамки” и затова е толкова многообразна. Попър посочва “западнизацията” като негативна тенденция, която унижава, унифицира и обезценява неоснователно останалите култури.

В един такъв наистина демократичен образ на дискусиата толерантността има съвсем други измерения. Тя означава действително уважение към чуждото мнение, колкото и различно да е то, готовност за поставяне в неговите “рамки” за да бъде то критически проверено. Нито една от страните в дискусиата няма приоритет върху истината. В нея доминира онази от тях, чиято позиция се оказва по-издържлива на критика и по-податлива на усъвършенстване. Всеки участник в дискусиата може да приеме гледната точка на другия не само с цел да я провери и отхвърли, но и с готовност временно да я признае за истинна. Тези нагласи гарантират действително равноправие и честност в съревнованието.

В глобален план това означава да се стремим към свят с колкото си може повече различия, с множество центрове с претенции за ценност, упражняване на влияние и сила. Западната култура трябва да има повече достойни конкуренти, дори с риск да се възправят срещу нея, от което някак престорено се страхува С. Хънтингтън. Равноправното съревнование изключва унификацията и претенциите за универсалност. Не може толерантността да означава високомерното даване на свобода на другите култури да изразят свободно своята “различност”, докато налучкат пътя към западните ценности. В мащабите на европейското обединение това означава една “Европа на отечествата” и равна тежест във вземането на колективните решения. Толерантността като доминация трябва да отстъпи място на действителната равноплавна конкуренция и уважение между страните. Единствената гаранция за реализацията на тази идея може да бъде умножаването на центрoвете на сила, което да върне баланса в дебалансирания съвременен свят.